

รูปแบบเจดีย์ไทยสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น

ณ สุสานหลวงพนมอูดงค์

เมืองอูดงค์มีชัย ประเทศกัมพูชา

The Style of Thai Stupa in Early Rattanakosin Period

Found at Phnom Oudong Royal Cemetery

in Oudong District, Cambodia

สาวิตรี พิสนูปงค์¹

Sawitri Pisnupong

บทคัดย่อ

งานวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาข้อมูลแวดล้อมทางประวัติศาสตร์ สังคม และวัฒนธรรมระหว่างไทยกับกัมพูชาในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นที่สะท้อนออกมาในรูปแบบพระเจดีย์ที่สุสานหลวงพนมอูดงค์ ด้วยเหตุว่าเจดีย์หลายองค์ที่สร้างขึ้นมีรูปแบบทางศิลปกรรมที่คล้ายคลึงกับเจดีย์ไทยในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นอย่างเห็นได้ชัด อันแสดงถึงความสัมพันธ์และการส่งรับอิทธิพลต่อกัน โดยการศึกษาครั้งนี้ศึกษาเฉพาะเจดีย์ที่ทราบประวัติการสร้างที่แน่นอนว่าสร้างขึ้นตรงกับช่วงสมัยรัชกาลที่ 1 ถึงรัชกาลที่ 3 ของไทย หรือยังคงลักษณะอิทธิพลรูปแบบศิลปกรรมในช่วงนั้นต่อมา

ผลการวิจัยพบว่าเจดีย์ที่ทราบประวัติการสร้างที่สุสานหลวงพนมอูดงค์ 3 องค์ที่ได้รับอิทธิพลจากเจดีย์ไทยสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น

---

¹ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ กรุงเทพฯ
Assistant Professor, Department of History, Faculty of Social Sciences, Srinakharinwirot University, Bangkok.

Corresponding e-mail : sawitri407@yahoo.com

องค์แรก เจดีย์บรรจุพระบรมอัฐิสมเด็จพระนารายณ์ราชา (พระองค์เอง) สร้างขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2339 ตรงกับสมัยรัชกาลที่ 1 มีลักษณะชุกฐานสิงห์ซ้อนลดหลั่นกัน 3 ชั้น รองรับองค์ระฆังที่มีลักษณะสูงเพรียว โดยชุกฐานจนถึงองค์ระฆังอยู่ในผังเพิ่มมุมไม่มีสี่เหลี่ยม มีลักษณะโดยรวมคล้ายพระเจดีย์ทอง ที่วัดพระศรีรัตนศาสดาราม กรุงเทพฯ

เจดีย์องค์ที่สองคือ เจดีย์บรรจุพระบรมอัฐิสมเด็จพระอุทัยราชา (พระองค์จันท) สร้างขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2377 ตรงกับสมัยรัชกาลที่ 3 ทว่าปรากฏอิทธิพลศิลปะรัตนโกสินทร์ตอนต้นน้อย เนื่องจากรูปแบบเจดีย์กลับไปนิยมสร้างตามแบบเจดีย์ศิลปะอยุธยาโดยเฉพาะส่วนฐานเป็นชุกฐานบัวลูกแก้วอกไก่ซึ่งน่าจะสืบมาจากเจดีย์องค์ใดองค์หนึ่งที่เคยสร้างมาก่อน ด้วยระยะนี้ อิทธิพลทางการเมืองการปกครองของไทยที่มีต่อกัมพูชาลดลง

เจดีย์องค์ที่สามคือ เจดีย์บรรจุพระบรมอัฐิสมเด็จพระหริรัถย์รามราชาธิบดี (พระองค์ด้วง) สร้างขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2435 ตรงกับสมัยรัชกาลที่ 5 อิทธิพลสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นที่สำคัญและพบเพียงองค์เดียวที่สุสานหลวงพนมอดงค์คือ การประดับตกแต่งลวดลายด้วยกระเบื้องเคลือบสีอันสะท้อนอิทธิพลเจดีย์ในสมัยรัชกาลที่ 3 เป็นอย่างมาก ลักษณะโดยรวมคล้ายหมู่พระมหาเจดีย์ที่วัดพระเชตุพนฯหรือวัดโพธิ์ กรุงเทพฯ

คำสำคัญ: สุสานหลวงพนมอดงค์ ประเทศกัมพูชา รูปแบบเจดีย์ไทยสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น

Abstract

This research aims to study the historical, social and cultural knowledge between Thailand and Cambodia in the early Rattanakosin period which are reflected on the style of Stupa from the royal cemetery of Phnom Oudong. As some of the Stupas built in this Royal cemetery have their characteristics similar to those of the early Rattanakosin period in Thai arts which indicate the relationship and influences of Thai arts on Cambodian arts. This study scopes only on the Stupas created during the reign of King Rama 1 till the reign of King Rama 3 of Thailand or reveal the influences of that period.

Results of the study showed that three Stupas in Phnom Oudong got the influence of Thai Stupa style in Early Rattanakosin period.

The first Stupa kept parts of the ashes of King Narayanaraja (King Ang Eng) built in 1796 currently the same period as the reign of King Rama 1, was built in the square-based stupa style with 20 indented corners (three squared-based layers and decorate liked singha' s leg supporting a tall and square bell-shaped) which similar to the golden Stupa in the Emerald Buddha Temple in Bangkok.

The second Stupa kept parts of the ashes of Samdach Preah Outey Reachea (King Ang Chan) built in 1834 the same period as the reign of King Rama 3 seems to have Thai artistic influences less than the earlier period. The Stupa style was brought back to Ayutthaya art style especially its lotus base which is most probably caused of the reduction of Thai political influence on Cambodia.

The third Stupa kept parts of the ashes of Samdach Preah Hariraksha Rama Isvara Adipati (King Ang Duang) built in 1892 the same period as the reign of King Rama 5. The important influence of early Rattanakosin style which found only one Stupa in Phnom Oudong is the colourful porcelain decoration which very similar to Thai Stupas during the reign of King Rama 3 such as a group of four royal Stupas at Wat Phra Chetuphon or Wat Pho in Bangkok.

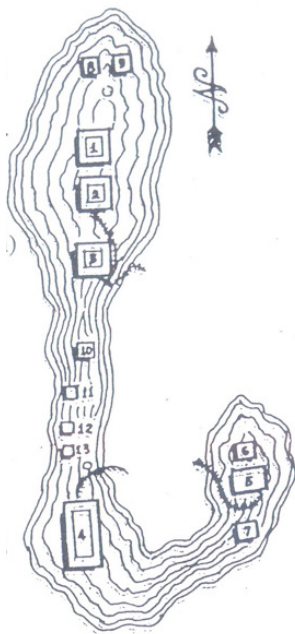
Keywords: Royal Cemetery at Phnom Oudong in Cambodia, The Style of Thai Stupa in Early Rattanakosin Period

บทนำ

กรุงอุดงค์มีชัย หรืออุดงค์ภาชัย หรือบันทายเพชร ห่างจากกรุงพนมเปญไปทางเหนือ ประมาณ 40 กิโลเมตร ในอดีตเคยเป็นเมืองหลวงของกัมพูชาสมัยหลังเมืองพระนครที่มีระยะเวลายาวนานที่สุดรวมทั้งสิ้น 243 ปี คือตั้งแต่พ.ศ. 2164 ถึงพ.ศ. 2407 ตั้งแต่สมัยสมเด็จพระชัยเชษฐาที่ 2 จนถึงรัชกาลสมเด็จพระนโรดมบรมรามเทวาวตาร (รุ่งโรจน์ ธรรมรุ่งเรือง และ ศานติ ภักดีคำ, 2557: 16-18) ภายในเมืองอุดงค์มีชัยยังคงปรากฏร่องรอยของอดีตราชธานีอยู่ มีวัด สระน้ำ กำแพงเมืองและซากอาคารสิ่งก่อสร้างหลายแห่ง

แต่ในบรรดาสิ่งก่อสร้างดังกล่าว สิ่งที่สำคัญที่สุดของกรุงอุดงค์มีชัยคือ เขาพระราชทรัพย์ หรือพนมพระราชทรัพย์ หมายถึงภูเขาอันเป็นทรัพย์ของพระเจ้าแผ่นดิน อันเปรียบได้กับมงกุฎของกรุงอุดงค์มีชัย เขาพระราชทรัพย์ตั้งอยู่ทางด้านทิศตะวันตกของเมือง มียอดเขาอยู่สามยอด

เป็นที่ตั้งของพระเจดีย์ที่บรรจุพระบรมอัฐิของบรรพบุรุษกษัตริย์เขมรซึ่งก็คือสุสานหลวงของกษัตริย์เขมร (Royal Cemetery) นั่นเอง ยอดแรกเป็นยอดเอกสูงสุด มีพระเจดีย์ใหญ่ 4 องค์ ได้แก่ พระเจดีย์บรรจุพระบรมสารีริกธาตุ เป็นพระเจดีย์ที่สร้างขึ้นหลังสุดของพนมอดงค์เมื่อ พ.ศ. 2541 เจดีย์ดำไรสัมพัน์ (Damrei Sam Porn or Stupa Sampean) หรือเจดีย์ไตรตรังษ์ บรรจุพระบรมอัฐิของสมเด็จพระศรีสุริโยพรรณสร้างขึ้นเมื่อพ.ศ. 2166 เจดีย์พระองค์ด้วงบรรจุพระบรมอัฐิสมเด็จพระนเรศวรมหาราช (พระองค์ด้วง) สร้างขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2434 และเจดีย์มุกขพรหมบรรจุพระบรมอัฐิสมเด็จพระศรีสวสดีสร้างขึ้นราว พ.ศ. 2470 รวมทั้งใช้บรรจุพระบรมอัฐิสมเด็จพระศรีสวสดีมณีวงศ์และพระอัฐิเจ้านายในราชสกุลสิสุวัตด้วย นอกจากนี้เจดีย์ดังกล่าวยังมีเจดีย์น้อยใหญ่บรรจุพระอัฐิพระราชวงศ์อีกหลายองค์ ส่วนยอดกลางมีความสูงรองลงมาเป็นที่ตั้งวิหารพระอัญญาธรรมาหรือวิหารจีนประดิษฐานพระพุทธรูปปางมารวิชัยนาม “พระอัญญาธรรมา” และยอดสุดท้ายมีวิหารพระพุทธเจ้าเข้าনিพพาน และ เจดีย์บรรจุพระบรมอัฐิสมเด็จพระอุทัยราชา (พระองค์จันทน์ที่ 2) นอกจากนี้ด้านเหนือเขายอดแรกหรือยอดเอกเป็นเนินเขาขนาดเล็ก เป็นที่ตั้งของเจดีย์บรรจุพระบรมอัฐิสมเด็จพระมหินทราชา (นักพระสัตถาหรือพระยาละแวก) เจดีย์บรรจุพระบรมอัฐิสมเด็จพระนารายณ์ราชา (พระองค์เอง) รวมทั้งเจดีย์น้อยใหญ่อีกหลายองค์

1. เจดีย์ดำไรสัมพัน์บรรจุพระบรมอัฐิสมเด็จพระศรีสุริโยพรรณ สร้างเมื่อพ.ศ. 2166
2. เจดีย์พระองค์ด้วงบรรจุพระบรมอัฐิสมเด็จพระนเรศวรมหาราช (พระองค์ด้วง) สร้างเมื่อพ.ศ. 2434
3. เจดีย์มุกขพรหมบรรจุพระบรมอัฐิสมเด็จพระศรีสวสดี สร้างเมื่อ พ.ศ. 2470
4. วิหารพระอัญญาธรรมาหรือวิหารจีน สร้างเมื่อ พ.ศ. 2083
5. วิหารพระพุทธเจ้าเข้านิพพาน วัดพระพุทธโกลนนิพเพียนหรือ วัดพระธรรมเกรตี สร้างเมื่อ พ.ศ. 2083
6. เจดีย์บรรจุพระบรมอัฐิสมเด็จพระอุทัยราชา (พระองค์จันทน์ที่ 2) สร้างเมื่อ พ.ศ. 2377
7. วิหารตาสม ปัจจุบันพังทลายเหลือแต่ซากอิฐ
8. เจดีย์บรรจุพระบรมอัฐิสมเด็จพระมหินทราชา (นักพระสัตถาหรือ พระยาละแวก) สร้างขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2166
9. เจดีย์บรรจุพระบรมอัฐิสมเด็จพระนารายณ์ราชา (พระองค์เอง) สร้างเมื่อ พ.ศ. 2340/1

ภาพที่ 1 ลักษณะสันฐานของพนมอดงค์และสิ่งก่อสร้างบนแนวเขา

ที่มา : ปรับปรุงมาจากภาพถ่ายในหนังสือของ Katt. (1997: 20)

จากบันทึกทางประวัติศาสตร์ทั้งไทยและกัมพูชาแสดงให้เห็นความสัมพันธ์ที่มีต่อกันมาโดยตลอดทั้งในด้านการเมือง เศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม แม้บางช่วงจะมีการกระทบกระทั่งกันจนนำไปสู่สงครามซึ่งส่วนใหญ่เป็นสงครามที่เกิดขึ้นในช่วงสมัยกรุงศรีอยุธยา ร่วมสมัยกับปลายยุคเมืองพระนครของกัมพูชาไปจนถึงสมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์ของไทย หากแต่ผลของสงคราม สิ่งหนึ่งที่ปรากฏเป็นหลักฐานอยู่เสมอคือบรรดางานศิลปกรรมที่สามารถใช้เป็นเครื่องสะท้อนประวัติศาสตร์และความสัมพันธ์ต่อกัน สุสานหลวงบนเขาพระราชทรัพย์ กรุงอุดมคัมมิชัย ถือเป็นตัวอย่างหนึ่งในการศึกษาทั้งด้านประวัติศาสตร์และศิลปกรรมระหว่างไทยกับกัมพูชาโดยเฉพาะรูปแบบเจดีย์ในช่วงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ด้วยเหตุว่าพระราชวงศ์หลายพระองค์ของกัมพูชาได้เคยเสด็จเข้ามาประทับที่กรุงเทพฯ ช่วงเวลานานบ้างหรือสั้นบ้าง ครั้นเมื่อเสด็จกลับ หลายพระองค์ได้นำรูปแบบเจดีย์ไทยไปสร้างหรือดัดแปลงยังเมืองของตนดังเจดีย์ที่ปรากฏที่สุสานหลวงแห่งนี้หลายองค์

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อสำรวจเก็บข้อมูลพระเจดีย์ที่บรรจุพระบรมอัฐิของบรรพกษัตริย์เขมรบนเขาพระราชทรัพย์หรือสุสานหลวงพนมอดงค์ที่มีอายุการสร้างในช่วงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นของไทย
2. เพื่อศึกษาความสัมพันธ์ทางประวัติศาสตร์ระหว่างไทยกับกัมพูชาสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น
3. เพื่อศึกษาประวัติความเป็นมาและรูปแบบของพระเจดีย์ที่บรรจุพระบรมอัฐิของบรรพกษัตริย์เขมรบนเขาพระราชทรัพย์หรือสุสานหลวงพนมอดงค์
4. เพื่อศึกษาอิทธิพลรูปแบบเจดีย์ไทยสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นที่ปรากฏ ณ สุสานหลวงพนมอดงค์ เมืองอุดมคัมมิชัย ประเทศกัมพูชา

ขอบเขตการวิจัย

1. ขอบเขตด้านเนื้อหา

งานวิจัยนี้มุ่งศึกษาเฉพาะพระเจดีย์ที่บรรจุพระบรมอัฐิของบรรพกษัตริย์เขมรที่ทราบประวัติการสร้างที่แน่นอนว่าสร้างขึ้นตรงกับช่วงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นของไทยหรือในบางบริบทเรียกสยาม หรือเป็นเจดีย์ที่ยังคงแสดงลักษณะเจดีย์ไทยสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นอย่างชัดเจน

2. ขอบเขตด้านพื้นที่

ศึกษาเฉพาะเจดีย์ที่สร้าง ณ สุสานหลวงพนมอตุตงค์ บนเขาพระราชทรัพย์ เมืองอตุตงค์ มีชัย ประเทศกัมพูชาหรือในงานวิจัยนี้บางบริบทเรียกเขมรหรือกัมพูชา

นิยามศัพท์เฉพาะ

สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น คือ ช่วงเวลาตั้งแต่สมัยรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชหรือรัชกาลที่ 1 ถึง สมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวหรือรัชกาลที่ 3

ทฤษฎี สมมุติฐาน และกรอบแนวความคิดของการวิจัย

ในช่วงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น (รัชกาลที่ 1- รัชกาลที่ 3) เจ้านายราชวงศ์เขมรหลายพระองค์ได้เสด็จเข้ามาประทับอยู่ในกรุงรัตนโกสินทร์ก่อนที่จะเสด็จกลับไปครองเมืองเขมรมีอยู่ด้วยกัน 3 รุ่น ได้แก่ รุ่นพระอัยกา คือ พระองค์เอง ซึ่งต่อมาได้รับการสถาปนาเป็นสมเด็จพระนารายณ์รามาธิบดี รุ่นพระราชบุตร ได้แก่ พระองค์จันทหรือสมเด็จพระอุทัยราชา ต่อด้วยพระอนุชาคือพระองค์ด้วงหรือสมเด็จพระวิริรักษ์รามาธิบดี และรุ่นพระราชนัดดา ได้แก่ พระองค์ราชาวดีหรือสมเด็จพระนโรดมพรหมบริรักษ์ ต่อด้วยพระอนุชาคือ พระองค์ศรีสุวตถ์หรือสมเด็จพระนโรดมศรีสุวตถ์ โดยแต่ละพระองค์นั้นมีความเกี่ยวเนื่องทางประวัติศาสตร์ระหว่างสองอาณาจักรแตกต่างกันไป ดังจะกล่าวโดยสรุปเพื่อเป็นกรอบแนวความคิดการวิจัยเพื่อให้เห็นความเกี่ยวเนื่องทางประวัติศาสตร์ระหว่างไทยกับกัมพูชาในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นอันนำไปสู่รูปแบบเจดีย์ที่จัดสร้างบนเขาพระราชทรัพย์ ดังนี้

ในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช รัชกาลที่ 1 ถึงสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 3 เขมรนับเป็นประเทศราชของสยาม ความเกี่ยวข้องทางการเมืองของกรุงรัตนโกสินทร์ที่มีต่อเขมรเริ่มขึ้นตั้งแต่ พ.ศ. 2325 กล่าวคือ พ.ศ. 2325 เกิดจลาจลในเขมร พระยากลาโหม (ปก) ได้นำนักพระองค์เองและพระพี่น้องทั้งสามเข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภารพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชที่กรุงเทพฯ รัชกาลที่ 1 ทรงรับพระองค์เองเป็นพระราชบุตรบุญธรรมและทรงโปรดฯ ให้ตั้งวังอยู่ที่ตำบลคอกกระบือ (ปัจจุบันคือบริเวณวัดยานนาวา กรุงเทพฯ) (ถนอม อานามวัฒน์, 2523: 142) ระหว่างที่ประทับอยู่ในกรุงเทพฯ พระองค์เองทรงมีพระราชบุตร คือ พระองค์จันท พระองค์พิม และ

พระองค์สงวน ครั้นถึง พ.ศ. 2337 เมื่อพระองค์เองมีพระชันษาได้ 21 พรรษา รัชกาลที่ 1 ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ประกอบพิธีราชาภิเษกพระองค์เองเป็นพระเจ้าแผ่นดินกรุงเขมร ทรงพระนาม “สมเด็จพระนารายณ์รามาธิบดี” แต่หลังจากเสด็จกลับไปครองราชย์ที่กรุงอุด้งค์ มีชัยได้ 3 ปี ทรงประชวรสวรรคตในพ.ศ. 2339 เจ้าฟ้าทะละหะ (ปก) ขึ้นเป็นผู้สำเร็จราชการ ระยะเวลาหนึ่ง และได้สร้างพระเจดีย์บรรจุพระบรมอัฐิถวาย ณ เขาพระราชทรัพย์ ครั้นถึง พ.ศ. 2349 พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกฯ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระองค์จันทน์ ซึ่งเป็นพระราชบุตรพระองค์ใหญ่ขึ้นครองราชย์ ทรงพระนาม “สมเด็จพระอุทัยราชา”

สมัยสมเด็จพระอุทัยราชา (พระองค์จันทน์) ราชสำนักเขมรเริ่มหันไปดำเนินความสัมพันธ์ กับญวนเป็นเหตุให้พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย รัชกาลที่ 2 ทรงพระกรุณา โปรดเกล้าฯ แต่งตั้งพระอนุชาสมเด็จพระอุทัยราชา คือ พระองค์สงวน เป็นพระมหาอุปโยราช และพระองค์อ้อมเป็นพระมหาอุปราช ครั้นนั้นราชสำนักเขมรแบ่งเป็น 2 ฝ่ายและขัดแย้งกันเอง ต่อมา คือ ฝ่ายสมเด็จพระอุทัยราชาที่ผูกสัมพันธ์กับญวน และฝ่ายพระองค์สงวนกับพระองค์ อ้อมที่ผูกสัมพันธ์กับสยาม ในที่สุดก็ปะทะกันและเป็นเหตุให้ พระองค์สงวน พระองค์อ้อม และ พระองค์ด้วงได้เสด็จมาประทับที่กรุงเทพฯ (ถนอม อานามวัฒน์, 2523 : 183)

ครั้นถึงสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 3 เขมรกลายเป็นชนวน สงครามระหว่างสยามกับอันนัมหรือญวน โดยผลัดกันแพ้ผลัดกันชนะ ตั้งแต่ พ.ศ. 2376 จนถึง พ.ศ. 2390 จึงตกลงสงบศึก และร่วมกันปกครองเขมร สยามยกพระองค์ด้วงเป็นเจ้ากรุงเขมร สถาปนาเป็น “สมเด็จพระหริรัถย์รามาธิบดี” มีราชธานีอยู่ที่พนมเปญ ส่วนญวนยกพระองค์อ้อม พระเชษฐาพระองค์ด้วงเป็นกษัตริย์ทางใต้ มีราชธานีอยู่ที่เมืองโจ๊กก (ใกล้เมืองบันทายมาศ ญวนเรียกว่า ฮาเตียน)

แม้เขมรจะได้ชื่อว่าเป็นประเทศราชทั้งของสยามและของญวน แต่เขมรก็เข้ากับฝ่ายสยาม มากกว่าเพราะสมเด็จพระหริรัถย์ฯ (พระองค์ด้วง) นั้นสยามเป็นผู้สนับสนุนมาแต่เดิม เมื่อทรง ขึ้นครองราชย์ทรงส่งพระองค์ราชวดี พระราชโอรสเข้ามาถวายตัวอยู่ในกรุงเทพฯ และ ภายหลังได้เป็นพระเจ้ากรุงเขมรสืบต่อจากพระราชบิดา ทรงพระนาม “สมเด็จพระนโรดม พรหมบริรักษ์” และจงรักภักดีต่อสยามตลอดมา จนเมื่อฝรั่งเศสได้ญวนแล้ว จึงบังคับเอาเขมร จากสยามโดยอ้างว่าเขมรเคยเป็นเมืองขึ้นของญวนมาก่อน

จากกรอบแนวคิดดังกล่าวจะเห็นว่าในช่วงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น เจ้านายราชวงศ์ เขมรหลายพระองค์ทรงมีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับราชสำนักสยามอย่างมาก ความสัมพันธ์ ดังกล่าวได้ส่งผลต่อราชสำนักเขมรหลายประการ และหนึ่งในนั้นคือรูปแบบเจดีย์ไทยที่เกิด การลอกเลียนหรือนำไปดัดแปลงให้เข้ากับรูปแบบเจดีย์เขมรที่ปรากฏอยู่เดิม โดยเฉพาะ การสร้างเจดีย์บนเขาพระราชทรัพย์เพื่อบรรจุพระบรมอัฐิของบรรพบุรุษเขมรนั่นเอง

วิธีดำเนินการวิจัย

1. สำรวจภาคสนามเพื่อเก็บข้อมูลพระเจดีย์บนเขาพระราชทรัพย์หรือสุสานหลวงพนมอูดงค์ ประเทศกัมพูชาที่มีอายุการสร้างในช่วงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นของไทย
2. ศึกษาเอกสารประวัติความเป็นมาและรูปแบบของพระเจดีย์ที่บรรจุพระบรมอัฐิบรรพชัตริย์เขมรบนเขาพระราชทรัพย์หรือสุสานหลวงพนมอูดงค์ที่มีอายุการสร้างในช่วงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นของไทย
3. วิเคราะห์รูปแบบพระเจดีย์บนเขาพระราชทรัพย์กับพระเจดีย์ต้นแบบในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นของไทยที่มีสมมติฐานว่าเป็นพระเจดีย์ต้นแบบ
4. สรุปรูปแบบเจดีย์ไทยสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นที่ส่งอิทธิพลต่อรูปแบบเจดีย์บรรจุพระบรมอัฐิบรรพชัตริย์เขมร ณ สุสานหลวงพนมอูดงค์ เมืองอูดงค์มีชัย ประเทศกัมพูชา

ผลการศึกษา

จากการสำรวจภาคสนามพบว่าเจดีย์ที่สร้างบนเขาพระราชทรัพย์มีไม่น้อยกว่า 100 องค์ ส่วนใหญ่มีขนาดเล็กและถูกหุบทำลายเสียหาย เจดีย์เหล่านี้สร้างเรียงรายตั้งแต่เชิงเขาไปจนถึงยอด จากการศึกษาหลักฐานเอกสารพบว่าในบรรดาเจดีย์ทั้งหมดมีเจดีย์ที่มีประวัติการสร้างที่แน่นอนนั้นน้อยมาก เจดีย์เหล่านี้เป็นเจดีย์ขนาดใหญ่และมีจารึกเรื่องราวปักอยู่ที่พื้นด้านหน้าเสมอ

เจดีย์บนเขาพระราชทรัพย์หรือสุสานหลวงพนมอูดงค์ที่ทราบประวัติการสร้างที่แน่นอนว่าสร้างขึ้นตรงกับสมัยรัชกาลที่ 1 ของไทย (พ.ศ. 2325 - 2352) พบเพียงองค์เดียวคือเจดีย์บรรจุพระบรมอัฐิสมเด็จพระนารายณ์ราชา (พระองค์เอง) สร้างขึ้นใน พ.ศ. 2341 โดยเจ้าฟ้าทะละหะ (ปก) ซึ่งดำรงตำแหน่งผู้สำเร็จราชการแผ่นดินเขมรในขณะนั้น

ภาพที่ 2 เจดีย์บรรจุพระอัฐิสมเด็จพระนารายณ์ราชา (พระองค์เอง)
ผู้วิจัยถ่ายเมื่อวันที่ 24 มีนาคม 2558

พระราชประวัติพระองค์เองที่สัมพันธ์กับไทย พระองค์เองทรงเป็นกษัตริย์เขมรครองราชสมบัติเมื่อพ.ศ. 2322 ขณะพระชนมายุเพียง 7 พรรษา ต่อมาพ.ศ. 2326 เมื่อพระชนมายุ 10 พรรษา ทรงเสด็จหนีราชภัยไปประทับยังกรุงเทพฯ ซึ่งรัชกาลที่ 1 โปรดรับพระองค์เองเป็นราชบุตรบุญธรรม และโปรดให้สร้างตำหนักถวาย พระองค์เองทรงประทับอยู่ที่กรุงเทพฯ จนถึง พ.ศ. 2337 รวมระยะเวลาถึง 11 ปี โดยมีออกญา کالاโหม (ปก) อยู่เฝ้าอภิบาล ในพ.ศ. 2337 เมื่อพระองค์เองทรงมีพระชนม์ 21 พรรษา พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงโปรดให้พระองค์เองผนวช เมื่อลาสิกขาแล้วทรงพระกรุณาอภิเษกพระองค์เองเป็น “สมเด็จพระนารายณ์ราชา” กลับไปครองกรุงเขมร แต่หลังจากครองราชย์ได้เพียง 3 ปี พระองค์เองประชวรทิวคตในพ.ศ. 2339 ขณะพระชนมายุ 24 พรรษา เจ้าฟ้าทะละหะ (ปก) ผู้สำเร็จราชการแทนพระราชบุตรพระองค์เอง (พระองค์จันท์) ได้จัดการถวายพระเพลิงพระศพแล้วให้สร้างพระเจดีย์ใหญ่องค์หนึ่ง ทางทิศตะวันออกของพระเจดีย์ใหญ่องค์เก่า (เจดีย์บรรจุพระอัฐิสมเด็จพระสังฆราช) บนเขาพระราชทรัพย์ และในพ.ศ. 2342 ได้เชิญพระอัฐิพระองค์เองไปบรรจุในพระเจดีย์นั้น (กรมศิลปากร, 2513: 182-184 และ ศานติ ภัคคีคำ, 2554: 284)

จากพระราชประวัติสมเด็จพระนารายณ์ราชา (พระองค์เอง) และเจ้าฟ้าทะละหะ (ปก) ผู้ให้สร้างเจดีย์บนเขาพระราชทรัพย์ที่ได้เคยเสด็จไปประทับอยู่ที่กรุงเทพฯ นานถึง 11 ปี อาจกล่าวได้ว่าทั้งพระองค์เองและเจ้าฟ้าทะละหะ (ปก) คงได้รับการปลูกฝังและซึมซับในศิลปวัฒนธรรมตลอดจนขนบธรรมเนียมราชประเพณีของสยามมาโดยตลอด ครั้นเมื่อเสด็จกลับมาปกครองเขมร ทรงได้นำขนบธรรมเนียมราชประเพณีจากราชสำนักสยามหลายประการและโดยเฉพาะอิทธิพลทางศิลปกรรมสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นคงจะเข้ามามีบทบาทต่อพระราชนิยมในการสร้างงานศิลปกรรมในสมัยพระองค์ด้วย

ต่อมาเมื่อสมเด็จพระนารายณ์ราชา (พระองค์เอง) ทิวคต การสร้างสิ่งก่อสร้างเพื่อบรรจุพระบรมอัฐิอันเป็นพระราชประเพณีเดิมของเขมรมาแต่โบราณจึงเกิดการสร้างเจดีย์ที่เลียนแบบหรือรับอิทธิพลจากรูปแบบเจดีย์ไทยโดยเฉพาะรูปแบบเจดีย์ทรงเครื่องที่เป็นพระราชนิยมในสมัยรัชกาลที่ 1 ได้แก่ เจดีย์ทอง ที่วัดพระศรีรัตนศาสดาราม (ศักดิ์ชัย สายสิงห์, 2556: 62-68) อิทธิพลรูปแบบเจดีย์ทอง ได้แก่ การทำชุดฐานสิงห์เพิ่มมุมไม่มีสลับจำนวน 3 ฐานซ้อนลดหลั่นกันขึ้นไป การทำองค์ระฆังเพิ่มมุมไม่มีสลับเพื่อรับกับส่วนฐาน แต่ขณะเดียวกันเจดีย์บรรจุพระบรมอัฐิพระองค์เองก็มีความแตกต่างออกไปคือ การคงทำชุดมลัยเถารองรับองค์ระฆัง (ไม่ใช่บัวทรงกลุ่มแบบเจดีย์ทอง) และส่วนยอดที่ประกอบด้วยบัลลังก์ย่อมุมไม้สิบสอง ต่อด้วยก้านฉัตร บัวฝาละมี ปล้องไฉน และปลียอด (ไม่ใช่การทำบัลลังก์ย่อมุมไม้สิบสอง ที่ต่อด้วยบัวทรงกลุ่มเถาแทนปล้องไฉน และการทำปลีและปลียอดแทนปลียอดเดี่ยว) อันยังคงลักษณะเจดีย์แบบศิลปสมัยอุดงค์ฤกษ์ตอนต้นเช่นเจดีย์คำไรสัมพันธ์ที่ได้รับอิทธิพลจากศิลปะอยุธยาตอนกลางอีกทอดหนึ่ง

ภาพที่ 3 พระเจดีย์ทอง วัดพระศรีรัตนศาสดาราม กรุงเทพฯ

ผู้วิจัยถ่ายเมื่อวันที่ 8 กุมภาพันธ์ 2559

เจดีย์บนเขาพระราชทรัพย์หรือสุสานหลวงพนมอดงค์ที่ทราบประวัติแน่นอนว่าสร้างขึ้นตรงกับช่วงรัตนโกสินทร์ตอนต้นของไทยมีอีกองค์หนึ่ง สร้างขึ้นตรงกับสมัยรัชกาลที่ 3 ของไทย (พ.ศ. 2367-2394) คือ เจดีย์บรรจุพระบรมอัฐิสมเด็จพระอุทัยราชา (พระองค์จันท) ตั้งอยู่ด้านหน้าวิหารพระพุทธไสยาสน์ ณ วัดธรรมเกตุ สร้างขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2377 โดยพระธิดา ทั้ง 4 พระองค์พร้อมด้วยพระวงศานุวงศ์

ภาพที่ 4 เจดีย์บรรจุพระอัฐิสมเด็จพระอุทัยราชา (พระองค์จันทที่ 2)

ผู้วิจัยถ่ายเมื่อวันที่ 24 มีนาคม 2558

พระราชประวัติสมเด็จพระอุทัยราชา (พระองค์จันท) ที่สัมพันธ์กับสยาม สมเด็จพระอุทัยราชา (พระองค์จันท) ทรงเป็นพระราชโอรสองค์โตของสมเด็จพระนารายณ์ราชา (พระองค์เอง) ประสูติที่กรุงเทพฯ เมื่อ พ.ศ. 2334 ตรงกับรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก รัชกาลที่ 1 ครั้นเมื่อพระชนมายุ 3 พรรษา ได้ตามเสด็จพระบิดากลับมาเขมร เมื่อพระบิดาขึ้นครองราชย์ใน พ.ศ. 2337 ครั้น พ.ศ. 2339 พระบิดา สมเด็จพระนารายณ์ราชา (พระองค์เอง) สวรรคตขณะพระองค์จันทมีพระชนมายุ 6 พรรษา พระองค์จันทได้รับการอัญเชิญให้ขึ้นครองราชย์โดยยังมีได้มีพระราชพิธีราชาภิเษกด้วยยังทรงพระเยาว์ เจ้าฟ้าทะละหะ (ปก) (ผู้สร้างเจดีย์บรรจุพระบรมอัฐิพระองค์เอง) เป็นผู้สำเร็จราชการแผ่นดินกัมพูชาอยู่ 10 ปี ครั้นพ.ศ. 2349 เมื่อพระองค์จันททรงมีพระชนมายุ 16 พรรษา เจ้าฟ้าทะละหะ (ปก) ได้ทูลเชิญพระองค์จันทไปเข้าเฝ้าพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ณ กรุงเทพฯ และได้รับพระกรุณาโปรดเกล้าฯ สถาปนาพระองค์จันทขึ้นเป็นพระเจ้าแผ่นดินกรุงเขมรทรงพระนามว่า “สมเด็จพระอุทัยราชา” ในช่วงแรกของรัชกาล พระอุทัยราชามีความสัมพันธ์ที่ดีต่อสยามเป็นอย่างมาก ได้เสด็จมาเข้าเฝ้ารัชกาลที่ 1 ที่กรุงเทพฯ หลายคราวด้วยกัน แต่ในเวลาต่อมาทรงไม่พอพระทัยสยามจึงหันไปดำเนินความสัมพันธ์ทางการเมืองกับอันนัมหรือญวน ปลายรัชกาลพระองค์จันทแทบไม่มีอำนาจที่แท้จริงด้วยอันนัมหรือญวนเข้าแทรกแซงราชสำนักเขมรมากขึ้นเป็นลำดับ จนกระทั่งสิ้นพระชนม์ใน พ.ศ. 2377 รวมพระชนม์ได้ 44 พรรษา ครั้งนั้นพระธิดาทั้ง 4 พระองค์ พร้อมด้วยพระบรมวงศานุวงศ์และเหล่าขุนนางได้จัดการถวายพระเพลิงพระศพ และให้สร้างเจดีย์ขึ้นองค์หนึ่งเพื่อบรรจุพระบรมอัฐิพระองค์จันท ณ วัดธรรมเกตุต์ บนเขาพระราชทรัพย์หรือสุสานหลวงพนมอดงค์ และได้อัญเชิญพระบรมอัฐิมาประดิษฐานไว้ภายในต่อมา

เจดีย์บรรจุพระบรมอัฐิสมเด็จพระอุทัยราชา (พระองค์จันท) ยังคงสืบทอดรูปแบบเจดีย์ไทยสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นเหมือนเจดีย์บรรจุพระบรมอัฐิพระองค์เอง พระราชบิดา ได้แก่การสร้างองค์เจดีย์เป็นเจดีย์เพิ่มมุมไม่มีสี่ใบตั้งแต่ฐานถึงองค์ระฆัง แต่เจดีย์พระองค์จันทมีข้อแตกต่างออกไปมากกว่าอย่างเห็นได้ชัดคือ การทำชุกฐานเจดีย์เป็นชุกฐานบัวลูกแก้วอกไก่เพิ่มมุมขนาดใหญ่ทั้งมุมและความสูง แทนชุกฐานสิงห์ อันเป็นลักษณะคล้ายฐานเจดีย์ทรงสี่เหลี่ยมเพิ่มมุมในศิลปะสมัยอยุธยาตอนกลางและตอนปลาย (สันติ เล็กสุขุม, 2542: 95-100) ซึ่งน่าจะเป็นการเลียนแบบเจดีย์องค์ใดองค์หนึ่งที่มีการสร้างมาก่อนบนเขาพระราชทรัพย์สำหรับส่วนอื่นๆ ได้แก่ ส่วนกลางและส่วนยอด ตั้งแต่ชุกฐานลัยเถา องค์ระฆัง บัลลังก์ถึงปลีทำเลียนแบบเจดีย์บรรจุพระบรมอัฐิพระนารายณ์ราชา (พระองค์เอง) พระราชบิดาทุกประการ อันเป็นรูปแบบที่ได้รับอิทธิพลจากศิลปะอยุธยาตอนกลางอีกทอดหนึ่ง

นอกจากเจดีย์ทั้งสองตามที่กล่าวมาแล้ว ณ สุสานหลวงพนมอู่ดงค์หรือเขาพระราชทรัพย์ ยังมีเจดีย์ที่สำคัญอีกองค์หนึ่งซึ่งแม้ว่าจากประวัติการสร้างนั้นจะสร้างขึ้นในช่วงสมัยรัตนโกสินทร์ สมัยรัชกาลที่ 5 ของไทย แต่รูปแบบและการประดับตกแต่งลวดลายต่างๆ ทำให้นึกถึงพระเจดีย์ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นเป็นอย่างมาก คือ พระเจดีย์บรรจุพระบรมอัฐิของสมเด็จพระศรีรักรัษราสมาอิศราธิบดี (พระองค์ด้วง) สร้างขึ้นในพ.ศ. 2434 ตรงกับสมัยรัชกาลที่ 5 โดยสมเด็จพระนโรดมบรมรามเทวาวตาร พระราชาโอรส

ภาพที่ 5 เจดีย์บรรจุพระอัฐิของสมเด็จพระศรีรักรัษราสมาอิศราธิบดี (พระองค์ด้วง) และรายละเอียดการประดับตกแต่งเป็นลวดลายด้วยกระเบื้องเคลือบสี
ผู้วิจัยถ่ายเมื่อวันที่ 24 มีนาคม 2558

พระราชประวัติสมเด็จพระศรีรักรัษราสมาอิศราธิบดี (พระองค์ด้วง) ที่สัมพันธ์กับสยาม สมเด็จพระศรีรักรัษราสมาอิศราธิบดี (พระองค์ด้วง) ได้เสด็จหนีราชภัยจากพระเชษฐาคือสมเด็จพระอุทัยราชา (พระองค์จันท) มาประทับที่กรุงเทพฯ เมื่อ พ.ศ. 2355 ตรงกับรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย รัชกาลที่ 2 ของไทย ขณะพระชนมายุ 16 พรรษา ต่อมาในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 3 ทรงโปรดให้พระองค์ด้วงเป็นเจ้าเมืองมณฑลบุรี และให้ช่วยเจ้าพระยาบดินทรเดชา (สิงห์ สิงหเสนี) ทำสงครามกับญวนใน พ.ศ. 2377 ต่อมาเมื่อไทยกับญวนทำสัญญาสงบศึกใน พ.ศ. 2389 พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงโปรดเกล้าฯ ให้จัดการพระราชพิธีปราบดาภิเษกพระองค์ด้วงเป็นสมเด็จพระศรีรักรัษราสมาอิศราธิบดีใน พ.ศ. 2390 พระองค์ด้วงทรงกลับไปครองราชสมบัติที่กรุงอุดงค์าชัย ครั้นในปี พ.ศ. 2403 เสด็จสวรรคต พระราชาโอรส สมเด็จพระนโรดมบรมรามเทวาวตาร ซึ่งประสูติและเคยประทับที่กรุงเทพฯ ทรงครองราชย์ต่อมา (ศานติ ภัคดีคำ, 2554 : 304)

เจดีย์บรรจุพระบรมอัฐิสมเด็จพระศรีรักรัษราสมาอิศราธิบดี (พระองค์ด้วง) จัดเป็นศิลปะสมัยพนมเปญ ครั้งที่ 2 (พุทธศตวรรษที่ 25) ที่ยังคงสืบทอดรูปแบบเจดีย์ไทยสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น (รุ่งโรจน์ ธรรมรุ่งเรือง และศานติ ภัคดีคำ, 2557 : 118-119) โดยเฉพาะการประดับองค์เจดีย์ตั้งแต่ฐานจรดยอดด้วยกระเบื้องเคลือบที่ผูกเป็นลายดอกไม้ร่วงและลายเครือเถาตามแบบพระราชนิยมในสมัยรัชกาลที่ 3 ของไทย ลักษณะคล้ายหมู่พระมหาเจดีย์ที่วัดพระเชตุพนวิมลมังคลารามหรือวัดโพธิ์ กรุงเทพฯ

ภาพที่ 6 หมู่พระมหาเจดีย์ที่วัดพระเชตุพนวิมลมังคลารามหรือวัดโพธิ์ กรุงเทพฯ
ผู้วิจัยถ่ายเมื่อวันที่ 2 พฤษภาคม 2551

ขณะเดียวกันเจดีย์พระองค์ด้วงยังได้นำลักษณะของเจดีย์องค์อื่นๆ ที่สร้างอยู่เดิมบนเขาพระราชทรัพย์มาเพิ่มเติมผสมผสานด้วย โดยเฉพาะเจดีย์ไตรตรึงษ์หรือเจดีย์ดำไรสัมพันธ์ที่อยู่ใกล้กันทั้งขนาด ความสูง และการทำฐานเป็นช่องๆ รวมทั้งลักษณะจากเจดีย์บรรจุพระบรมอัฐิสมเด็จพระมหินทราชา (นักพระสัตถา) ที่มีการประดับซุ้มจรณะนำแนบชิดกับฐานเจดีย์ทั้งสิ้นด้าน อันเป็นการกลับไปเลียนแบบเจดีย์ศิลปะสมัยอยุธยาตอนต้น แต่สิ่งที่เพิ่มเติมขึ้นมาอันเป็นเอกลักษณ์ของเจดีย์เขมรและคงอยู่สืบต่อมาจนถึงปัจจุบันคือ การทำลวดลายสายสังวาลประดับตกแต่งห้อยระย้าบริเวณส่วนองค์ระฆัง

สรุปและอภิปรายผลการศึกษา

พนมมุดงค์หรือเขาพระราชทรัพย์มีความสำคัญมาก่อนหน้าการย้ายราชธานีมาตั้ง ณ เมืองมุดงค์มีชัยใน พ.ศ. 2164 จากหลักฐานศาสนสถานและศาสนวัตถุที่พบหลงเหลือบนภูเขา อาจกล่าวได้ว่า พนมมุดงค์มีความสำคัญมาตั้งแต่ครั้งราชธานีเขมรยังตั้งอยู่ที่เมืองโยโสธรปุระหรือเมืองพระนครใกล้เมืองเสียมราฐในปัจจุบัน ดังพบประติมากรรมรูปพระโคสลักหินพาหะของพระศิวะหรือพระอิศวรในศาสนาฮินดูลัทธิไศวนิกาย รวมทั้งพบทับหลัง เสาประดับกรอบประตู และกรอบหน้าบันของปราสาทหินในศิลปะแบบบาปวนอายุราวต้นพุทธศตวรรษที่ 16 พนมมุดงค์ในช่วงเวลานั้นคงจะมีความสำคัญในฐานะภูเขาศักดิ์สิทธิ์ นับถือเป็นที่ประทับของเทพเจ้าซึ่งน่าจะหมายถึงพระศิวะในรูปของศิวลึงค์ประดิษฐานในปราสาทหิน ต่อมาพนมมุดงค์คงจะค่อยๆ ถูกปรับเปลี่ยนเป็นเขาศักดิ์สิทธิ์ในทางพระพุทธศาสนาตามการนับถือของกษัตริย์เขมรในสมัยหลัง เช่น สมัยกรุงละแวกเป็นราชธานี มีการดัดแปลงปราสาทหินเป็นพระวิหาร

มีการสร้างพระพุทธรูปไสยาสน์บนเขา และคงจะรวมถึงการสร้างเจดีย์ขึ้นหลายองค์ด้วย (อิทธิพลสมัยอยุธยา) จนเมื่อสมเด็จพระชัยเชษฐาธิราชที่ 2 กษัตริย์เขมรทรงย้ายราชธานีจากเมืองโลเวียเอมมาตั้งที่เมืองอูดงคัมซัยใน พ.ศ. 2164 พนมมอดงค์นอกจากเป็นเขาคักดีสิทธิ์ประจำเมืองแล้ว อาจกล่าวได้ว่าพนมมอดงค์ยังมีฐานะเป็นสุสานหลวงด้วย ดังเช่นสมเด็จพระชัยเชษฐาธิราชที่ 2 โปรดฯ ให้สร้างเจดีย์ดำไรสัมพันธเพื่อบรรจุพระบรมอัฐิสมเด็จพระศรีสุริโยพรรณ พระราชบิดา และทรงให้สร้างเจดีย์บรรจุพระบรมอัฐิสมเด็จพระมหินทราชา (นักพระสัตถา หรือ พระยาละแวก) เป็นต้น ซึ่งอาจเป็นการย้อนกลับไปทำตามราชประเพณีโบราณของเขมรที่นิยมบรรจุพระบรมอัฐิของบรรพกษัตริย์บนภูเขา หรืออาจเป็นการรับแนวคิดการสร้างสถูปบรรจุพระบรมอัฐิที่สัมพันธ์กับการสร้างสถูปบรรจุพระบรมอัฐิของบรรพกษัตริย์ไทยดังที่วัดพระศรีสรรเพชญ์ในสมัยอยุธยาดังปรากฏรูปแบบเจดีย์บางองค์ที่กลับไปสัมพันธ์กับเจดีย์สมัยอยุธยาก็ได้

ข้อเสนอแนะ

สิ่งก่อสร้างบนสุสานหลวงพนมมอดงค์หรือเขาพระราชทรัพย์ยังมีอีกจำนวนมากทั้ง เจดีย์ วิหาร และอาคารแบบท้องถิ่นที่ยังไม่มีผู้ทำการศึกษาอย่างจริงจัง การศึกษาเพิ่มเติมทั้งในด้านประวัติศาสตร์หรือด้านศิลปกรรมจะช่วยให้ประวัติศาสตร์กัมพูชารวมทั้งความสัมพันธ์กับประเทศเพื่อนบ้านชัดเจนยิ่งขึ้น เป็นการเรียนรู้ระหว่างกันผ่านศิลปกรรมโบราณ

เอกสารอ้างอิง

- กรมศิลปากร. (2513). *ราชพงษาวดารกรุงกัมพูชา*. กรุงเทพฯ: แพร่พิทยา.
- ถนอม อานามวัฒน์. (2523). *ภูมิหลังความสัมพันธ์ระหว่าง ไทย - เขมร - ญวน*. กรุงเทพฯ: แสงรุ่งการพิมพ์.
- รุ่งโรจน์ ธรรมรุ่งเรือง และ ศานติ ภัคดีคำ. (2557). *ศิลปะเขมร*. กรุงเทพฯ: มติชน.
- ศักดิ์ชัย สายสิงห์. (2556). *พุทธศิลป์สมัยรัตนโกสินทร์ พัฒนาการของงานช่างและแนวคิดที่ปรับเปลี่ยน*. กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ.
- ศานติ ภัคดีคำ. (2554). *เขมรรบไทย*. มติชน.
- สันติ เล็กสุขุม. (2542). *ศิลปะอยุธยา งานช่างหลวงแห่งแผ่นดิน*. กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ.
- John Katt. (1997). *The Oudong Hill is the Royal Property (La colline d'Oudong est la proprie'te' royale)*. Petit guide. Adapted from the Khmer test of 1963.